

ISTOČNO KERAMIČARSKO SREDIŠTE CIBALA U
SVJETLU NOVIH NALAZA

UDK 904.749.21:738(497.5)"652"
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 4. 10. 1995.
Received:

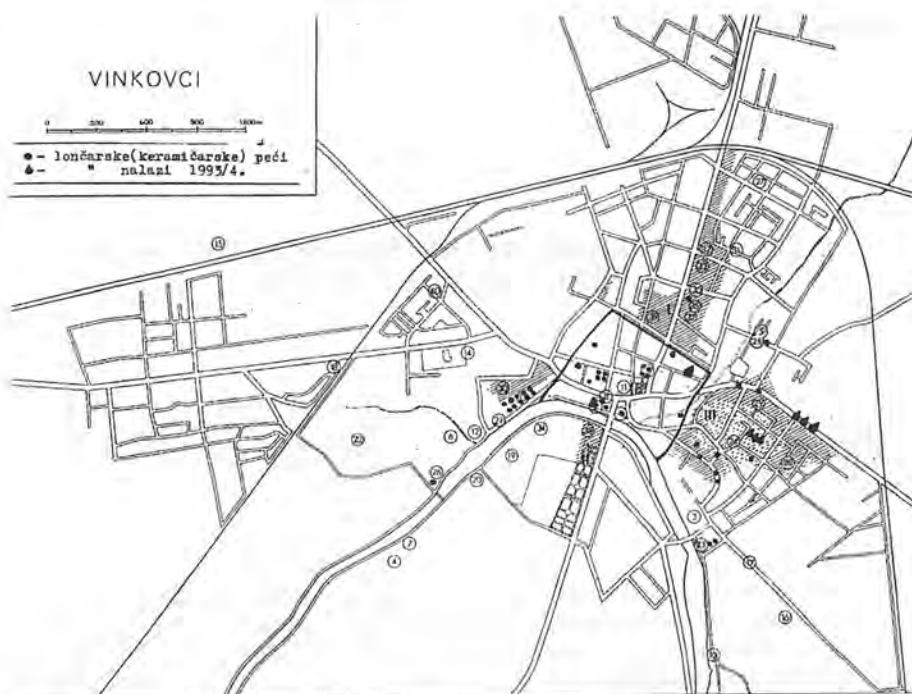
Ivana Iskra-Janošić
HR — 56000 Vinkovci
Gradski muzej Vinkovci
Trg Republike 16

Vinkovci su veliki i neprekidno istraživani arheološki lokalitet. Urbanističko-komunalna djelatnost nameće potrebu zaštitnih arheoloških iskopavanja, određujući mjesto, veličinu i vrijeme radova. Provođenjem plinifikacije tijekom 1994. godine, otkriven je niz zanimljivih nalaza i podataka koji će utjecati na topografiju Cibala. Među nalazima izdvaja se sedam keramičarskih peći, otkrivenih na području istočnog keramičarskog središta, dosad najslabije istraženog područja.

Peći su nađene u kanalima plinovoda širine 0,50 m, a samo je jedna posve iskopana. Sve peći su kružnog oblika, s okruglim rupama na ploči za pečenje, koje su u dvije peći bile zatvorene slojem rimskih keramičkih ulomaka. Na temelju lokacije i keramičkog materijala, proizvodnja tih peći prati se tijekom čitavog carskog doba, čime se keramičarska tradicija nastavlja i Cibale približavaju samom vrhu keramičarskih središta u južnopanonskom prostoru.

Vinkovci su arheološki lokalitet s tradicijom naseljavanja od neolitika do danas. Taj je grad poprište neprekidne borbe između odnosa prema kulturnoj baštini i trenutačnih životnih potreba. Urbanističko-komunalna djelatnost nameće potrebu stalne kontrole zemljanih radova i vrlo čestih zaštitnih iskopavanja. Veličina lokaliteta i neprekidno obnavljanje grada donose i nove arheološke rezultate, mijenjajući u pojedinostima sliku naselja iz različitih razdoblja.

Uvjetovan način arheoloških iskopavanja, posebice prilikom komunalnih radova, pokazuje svoje nedostatke u mogućnostima širenja iskopa i daljnjeg istraživanja. U tako otežanim radnim uvjetima otkriveno je sedam keramičarskih peći u iskopima plinovoda širine 0,50 m, kopanim tijekom 1994. godine na području grada. Samo jedna je peć iskopana potpuno, ali su prilikom

Tloris Vinkovaca s naznačenim nalazištima lončarskih peći i keramike. – Ground-plan of Vinkovci with the findings of pottery kilns and sherds of vessels.

proširivanja iskopa radove otežavali telefonski i električni vodovi (T. I, sl. a). Ostale peći, kao i (nažalost) većina dosad zabilježenih, registrirane su samo u širini kanala.

Keramičarstvo je na vinkovačkom području bilo jako razvijeno već u prapovijesno doba, o čemu svjedoče mnogobrojni keramički proizvodi. U latenskom razdoblju, zahvaljujući i lončarskom kolu, keramičarstvo se razvilo u snažnu gospodarstvenu djelatnost koju su zaustavila povijesna zbivanja. Suočeni s osvajačkim pohodima Rima, latenski Vinkovci doživljavaju teške dane na urbanom i gospodarstvenom planu. Oslabila je i keramičarska djelatnost, koja će ponovo oživjeti s razvojem rimskih Vinkovaca. Središnje keltsko naselje na "Tržnici" moralo je biti još dovoljno jako da potakne Rimljane na obnovu i gradnju većeg naselja koje se poslužilo supstratnim naseljem i njegovim gospodarstvenim objektima. Na vrhuncu svoje djelotvornosti rimski su se Vinkovci — *Colonia Aurelia Cibalae* — prostirali na površini od 45.000 m², na širem prostoru današnjeg gradskog središta.¹

¹ BRUNŠMID 1902, 117.

Razvijajući se kao civilno naselje, Cibale su postale trgovačkim i obrtničkim središtem u kojem je keramičarstvo imalo vrlo važnu ulogu.² Keramičarska djelatnost nastavlja se djelomice na starim tradicijama, zastupljenim u tehnici, oblicima i keramičkim pećima. Uz osvajačku vojsku, domaće stanovništvo dolazi u dodir s nizom novosti koje se očituju u cjelokupnoj keramičarskoj proizvodnji. Domaći majstori vrlo brzo preuzimaju novu tehniku, oblike i proizvodnju dotad nepoznatih predmeta, što se osobito odnosilo na građevinski materijal.³ Proizvodnju opeke i crijeva potvrđuju nalazi velikih peći, a dosad ih je zabilježeno tri, kao i masovna uporaba tog građevinskog materijala koji se u početku dovozio iz radionica Murse. Zahvaljujući tradicijskim elementima i novim utjecajima koje donosi uvozna roba, u radioničkim središtima Cibala nastaju predmeti umjetničke vrijednosti.⁴

Radionička središta su se otkrivala postupno, kako su i nastajala, i u neposrednoj su svezi s izgradnjom današnjih Vinkovaca. Gradnja baroknih Vinkovaca počela je u drugoj polovici 18. stoljeća,⁵ pa možemo reći da su tada počela i prva arheološka iskopavanja.⁶ Prve peći su otkrivene 1903. godine, prilikom zemljanih radova za gradnju željeznog mosta preko Bosuta.⁷ Tom je prilikom zabilježeno osam lončarskih peći, na raskrižju ulice J. Kozarca i Šetališta D. Švagelja, koje s ostalim nalazima pripadaju radioničkom središtu Krnjaš. Od prvih nalaza do danas zabilježeno je 47 keramičarskih peći unutar radioničkih središta,⁸ koje je S. Dimitrijević podijelio na temelju nalaza do 1979. godine. Spomenutom središtu Krnjaš pribrojio je i udaljenu peć kraj Stare brane, tako da ih je ukupno bilo jedanaest, kao i onih na istočnoj strani izvan gradskih bedema, ali koje su bile dosta razbacane, pa ih je podijelio na istočno radioničko središte s tri, te erveničko s osam peći. Novi nalazi popunili su prazninu između ta dva središta, oblikujući jako radioničko središte na čitavom prostoru izvan istočnog bedema. Tri su peći nadene u Ulici bana Jelačića, na prostoru od Radićeve ulice do kuće broj 68, a tri u Bognerovoj ulici, ispred kuće broj 22.

Istražena peć smještena je u sjeveroistočnom kutu unutar gradskog bedema, u Ulici hrvatskih žrtava, ispred kolnog ulaza III. osnovne škole. Prostor istraživanja bio je ograničen s jedne strane nogostupom, a s druge strane kolnikom, ali je ipak iskopana čitava peć promjera pregradne ploče 1,60 m. Na

² ISKRA-JANOŠIĆ 1993a, 193.

³ ISKRA-JANOŠIĆ 1992, 207.

⁴ BRUKNER 1989, 25.

⁵ SPOMEN-SPIS 1938, 27.

⁶ ISKRA-JANOŠIĆ 1993b, 61.

⁷ HOFFILLER 1919, 186.

⁸ DIMITRIJEVIĆ 1979.

ploči debljine 15 cm nalazili su se kružni otvori promjera 6 cm, postavljeni razmjerno pravilno. Gornji dio peći na južnoj strani djelomice se očuvao do visine od 0,80 m i debljine od 10 cm. Donji dio peći bio je ukopan 0,50 m u tlo i nije bio pečen, za razliku od gornjeg dijela. Moglo se zaključiti da topli zrak u taj prostor nije dolazio kanalom i da nije kroz otvore stizao u gornji dio gdje se pekla keramika, a to su potvrdili i nedostatak toplovodnog kanala i debeli sloj keramike kojom su bili zatvoreni otvori na ploči. Topli zrak je u prostor za pečenje morao dolaziti kanalom u razini tog dijela peći, koji je prijašnjim zemljanim radovima bio uništen. Ta je peć treća u istočnom dijelu gradskoga područja, a najbliža je onoj iz Ulice J. Dalmatinca, pronađenoj u temeljima rimske arhitekture,⁹ što njeno djelovanje vremenski određuje u ranocarsko razdoblje, pa je čak moguće da je bila aktivna i u predrimsko doba. To bi se isto moglo odnositi i na našu peć, pogotovu što keramički ulomci tipološki odgovaraju vremenu od 1. do 4. stoljeća. Među ulomcima se javljaju pitosi, lončići s ručkom, tanjuri, zdjele, lonci, amfore, poklopci, vrčevi, ručke i pokoji komad fine keramike.

Pitosi su veliki, ciglastocrvene i oker boje. Rub otvora manje je ili više izvučen, premazan crnom bojom ili se ispod njega nalazi crna crta. Ukrašen se nalazi u gornjem, širokom dijelu posude, a čine ga ravno i valovito urezane crte, ponekad s okomitim ukrasom od ubodjenih traka (T. I, sl. e). Taj tip pitosa javlja se, s inačicama u ukrasu, od 1. do 3. stoljeća. Nešto je manje ulomaka neukrašenih pitosa koji se pojavljuju koncem 3. stoljeća, a prevladavaju u 4. stoljeću.

Lončići su, nakon pitosa, najbrojniji. Očuvani su uglavnom njihovi donji dijelovi, u nizu tonova crvene boje. Široki gornji dio sužava se prema dnu, ponekad u lagano naglašenu nogu. Površina je profilirana koncentričnim krugovima (T. I, sl. c), a na samo malobrojnim gornjim dijelovima vidljivi su tragovi ručke. Vrlo neujednačene su kakvoće i pripadaju 2. i 3. stoljeću.

Tanjuri se pojavljuju u standardnom obliku, nešto manjeg promjera dna od otvora, uglavnom u tonovima crvene i oker boje i rubom blago svinutim prema unutra (T. I, sl. b). S vrlo malim razlikama u profilaciji, proizvode se od 1. do 4. stoljeća. Među tanjurima ima i sivih tanjura široko izvučenog ruba ukrašenog plastičnim crtama, a karakteristični su za 2. stoljeće.

Zdjele su uglavnom sive boje, dosta grube fature, a od sivih se tanjura razlikuju samo dubinom i kakvoćom (T. I, sl. f), pa ih se ponekad teže razlikuje od tanjura.

Lonci su većih dimenzija, cilindričnog oblika, s izvučenim rubom, a pojavljuju se u crvenkastooker tonovima i sivim nijansama. Profilacija nije kod

⁹ ISKRA-JANOŠIĆ 1977, 68.

svih lonaca jednako naglašena, ali svi pripadaju 2. i početku 3. stoljeća. Među loncima pojavljuju se i kasniji proizvodi manjih dimenzija, sive boje i dosta grube fature, bikoničnog oblika, suženog vrata i izvučenog ruba (T. I, sl. d).

Amfore su manjih dimenzija, crvenkaste boje i širokog ruba. Vretenasto tijelo završava im izvučenim punim dnom. Te su amfore u 1. i 2. stoljeću služile za prijenos tekućine.

Poklopci su se masovno proizvodili u radionicama Cibala, pa ih je nađeno i unutar peći. Dosta su grube fature, a pojavljuju se u sivoj i oker boji. Široki su, bez pojačanog ruba. Očuvani su gornji, gumbasti dijelovi ručke. Uz male inačice u profilaciji, poklopci se proizvode u 2. i 3. stoljeću.

Uz ove brojne ulomke, nađeno je nekoliko komada finijeg posuđa manjih dimenzija, crvene boje, te neukrašenih ulomaka *terrae sigillatae*. Dok su svi ostali ulomci proizvodi domaćih radionica, sigilatni ulomci pripadaju proizvodima radionice Rheinzabern.

Među keramičkim ulomcima znatna je i količina ručki različitih veličina i boja, ali je uglavnom riječ o trakastim ručkama.

Isti način zatvaranja otvora na ploči za pečenje primijenjen je i kod peći u Ulici bana Jelačića, ispred kuće broj 66. Nalaza je malo, s obzirom da je peć istražena samo u širini kanala. U ovome slučaju, najviše je ulomaka velikih lonaca sive i oker boje, nešto je ulomaka pitosa, sivih zdjela sa širokim profiliranim rubom, pokoji ulomak fine keramike, te nekoliko poklopaca većih dimenzija. Materijal vremenski pripada razdoblju od druge polovice 2. do kraja 4. stoljeća.

Na temelju tipologije B. Vikić,¹⁰ sve peći pripadaju vrsti kružnih peći, s promjerom ploče od 1,20 do 1,60 m,¹¹ što je uobičajena veličina vinkovačkih peći. Izuzetak čini najzapadnija peć u Ulici bana Jelačića, s promjerom od 2,35 m i debljinom ploče 20-24 cm. Ovako velika peć služila je i za pečenje opeke i crijepa, a u ovome trenutku to bi bila treća peć na području grada koja je uz keramičke proizvode pekla i građevinski materijal.

Novi nalazi peći nisu samo popunili praznine u istočnom radioničkom prostoru, već su otvorili i niz pitanja o kojima se prije nije moglo raspravljati upravo zbog uvjeta nalaza, te vrlo skromnih podataka.

Problem dva radionička središta na istočnom području riješen je nalazom novih peći koje su pokazale da se na tome prostoru nalazila velika radionica, odnosno erveničko keramičarsko središte. O istočnom radioničkom središtu možemo govoriti zahvaljujući dvjema pećima iz Bosutske ulice (karta 23) koje su trenutačno izdvojene iz ostalih nalaza.

¹⁰ VIKIĆ-BELANČIĆ 1970, 29.

¹¹ ŠARANOVIĆ-SVETEK 1981, 17.

Budući da je većina peći pronađena bez priloga, datirane su popratnim materijalom, pa su naši nalazi sekundarno rabljene keramike još važniji. Valja naglasiti da, osim keramike koja određuje vrijeme uporabe pojedinih peći unutar radioničkih središta, veliko značenje u datiranju ima i njihova lokacija. Zasad se može pretpostaviti da su peći iz ranocarskog doba, smještene u blizini keltskih naselja (Dirov brijeg, Tržnica — Hotel, Ervenica), bile u funkciji prije dolaska Rimljana. Kako su se rimski Vinkovci postupno razvijali, neke od njih su ponovo bile obnovljene, povremeno djelujući tijekom čitavog rimskog razdoblja. Vrijeme obnove i djelovanja ovisilo je o njihovu položaju. Peći koje su se nalazile na periferiji prve urbanističke faze gradnje bile su duže u uporabi, što pokazuje i naša peć u Ulici hrvatskih žrtava. Peći izvan gradskih fortifikacija bile su obnovljene tek u drugoj fazi gradnje, kada im se grad približio, te su poslužile kao temelj rimskim keramičarskim središtima. To potvrđuju najnoviji nalazi koje smo obradili, ali i tri peći nedavno pronađene u južnom dijelu Ulice J. Kozarca, u neposrednoj blizini Stare brane (karta, br. 26). Trenutačno, četiri su peći smještene u blizini južnog obrambenog kanala keltskoga naselja na Dirovu brijegu.¹² Nažalost, zbog vrlo nepovoljnih uvjeta na terenu, nisu se mogle podrobnije istražiti — radilo se o iskopu plinovoda.¹³

Svaki novi nalaz jedna je potvrda više o stvarnom kontinuitetu keramičarstva na vinkovačkom području. Upravo je keramičarstvo predstavljalo dominantnu granu djelatnosti. Preuzimali su se tehnika, oblik i same radionice za proizvodnju domaćih proizvoda široke potrošnje, ali i proizvoda majstorske izvedbe po uzoru na uvoznu robu. Dosad se sve peći bezrezervno datiraju u rimsko razdoblje, ali sami nalazi pokazuju da je keramičarska tradicija keltskih naselja imala velikog utjecaja na vrijeme djelovanja, brojnost i lokaciju rimskih keramičarskih središta.

Neosporno je da su se Vinkovci našli na vrhu keramičarske proizvodnje u južnopanonskom prostoru, zahvaljujući mnogobrojnim i kvalitetnim proizvodima lokalnih radionica.

¹² PERIŠIĆ 1981, 57.

¹³ KORDA 1960, 48.

LITERATURA

- BRUKNER 1989 O. Brukner, Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, DM, 24.
- BRUNŠMID 1902 J. Brunšmid, Colonia Aurelia Cibalae — Vinkovci u staro doba, VHAD, n. s. 6, 117-166.
- DIMITRIJEVIĆ 1979 S. Dimitrijević, Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla, IzdHAD, 4, 133-282 (Vinkovci).
- HOFFILLER 1919 V. Hoffiller, Spomenici rimskog lončarstva u Vinkovcima, VHAD, n. s. 14, 186-195.
- ISKRA-JANOŠIĆ 1977 I. Iskra-Janošić, Zaštitno iskopavanje u Vinkovcima, AP, 19, 68-72.
- ISKRA-JANOŠIĆ 1992 I. Iskra-Janošić, Građevinski materijali i njihova upotreba u Cibalama, OA, 16, 207-218.
- ISKRA-JANOŠIĆ 1993a I. Iskra-Janošić, Keramičke radionice u urbanoj strukturi Cibala, IzdHAD, 16 (1991), 193-200 (Zagreb).
- ISKRA-JANOŠIĆ 1993b I. Iskra-Janošić, Povijesni pregled arheoloških istraživanja u Vinkovcima, Godišnjak Matice hrvatske, 10, 61-78 (Vinkovci).
- KORDA 1960 J. Korda, Tragom prošlosti Vinkovaca (Vinkovci).
- PERIŠIĆ 1981 S. Perišić, Kombinat "Sport", Karaburma, Beograd — latenska peć, AP, 22, 57-58.
- SPOMEN-SPIS 1938 Cibalae — Vinkovci, Spomen-spis (Vinkovci).
- ŠARANOVIĆ-SVETEK 1981 V. Šaranović-Svetek, Ranocarske lončarske radionice u Cibalama, Starinar, n. s. 31, 17-31 (Beograd).
- VIKIĆ-BELANČIĆ 1970 B. Vikić-Belančić, Beitrag zur Problematik der keramischen Werkstätten in Südpannonien in der römischen Kaiserzeit, AI, 11, 29-44.

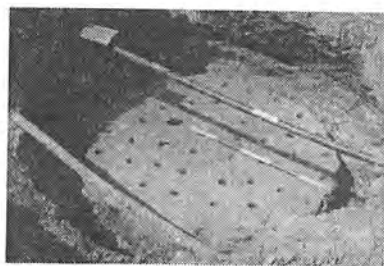
Summary

THE EASTERN CERAMIC PRODUCTION CENTRE OF CIBALAE IN THE LIGHT OF NEW FINDS

During building works in 1994, seven new potters' kilns were discovered in the area of Vinkovci (*Cibalae*). One of them, found within the Roman city, was completely excavated (T. I, fig. a). According to the B. Vikić's typology, this kiln, as well as the other six, was round-shaped, with a firing board measuring 1.60 m. The bottom part, designed to conduct hot air from the stoke-hole, was dug 0.50 m into the ground. Obviously, that space was not heated at all, as is also suggested by the lack of a flue and the presence of a thick layer of cracked Roman pottery all over the circular openings on the firing board.

The warm air must have accordingly been shifted to the upper part of the kiln through a canal placed at the same level. It was probably destroyed in earlier building works together with the upper part of the kiln. Numerous pottery sherds dating from the 1th to the 4th centuries were found that establish the period during which the kiln was in use. It is also important to note that with all probability, the kilns in the vicinity of Celtic settlements (Dirov brijeg, Tržnica — Hotel, Ervenica) were in use previous to the arrival of the Romans. It is extremely valuable argument in favour of the continuity in the pottery production as regards both the technique and forms, as well as the location of workshops. In view of the above, Vinkovci, i. e. *Cibalae* should figure as one of the most prominent centres of the pottery production in the south of Pannonia.

Translated by: *Branka Migotti*

a

b

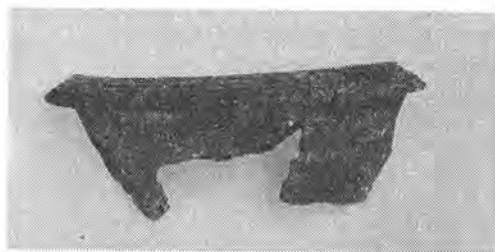
c

d

e

f

Tablica 1. a: Lončarska peč iskopana u Ulici hrvatskih žrtava u Vinkovcima; b-f: Ulomci keramike pronađeni zajedno s peći. – Table 1. a: Pottery kiln from Hrvatskih žrtava street, Vinkovci; b-f: Pottery sherds found together with the kiln.